

# Το Ιστορικό Γίνεσθαι της τωρινής Θεμελιακής Κρίσης του Καπιταλισμού (Ηλεκτρονικό Άρθρο)

## Ιστορικό Σημείωμα

Αυτό το ηλεκτρονικό άρθρο δημοσιεύτηκε στην ιστοσελίδα Facebook [Με τον Μαρξ Πέραν του Μαρξ](#) στις 04/07/16.

## Περιεχόμενο

### Το Ιστορικό Γίνεσθαι της τωρινής Θεμελιακής Κρίσης του Καπιταλισμού

(ή εναλλακτικά: το ιστορικό γίνεσθαι της αυτοκατάρρευσης του)

**Οι αιτίες της τωρινής κρίσης σύμφωνα με τους περισσότερους «οικονομικούς αναλυτές» και την κοινή γνώμη.**

Τα τελευταία χρόνια πολλοί είναι εκείνοι που ενθουσιάζονταν βλέποντας τη συνεχή ανάπτυξη της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας, χωρίς να διερωτούνται από ποιες πηγές αυτή τρεφόταν. Η πίστη στο καπιταλιστικό σύστημα ταυτίστηκε με την πίστη στο απεριόριστο της δυναμικής της χρηματοπιστωτικής αγοράς. Σήμερα όμως επικρατεί πανικός στην οικονομία και την πολιτική. Το σκάσιμο της αμερικάνικης φούσκας των ακινήτων προκάλεσε αλυσιδωτές αντιδράσεις. Τράπεζες πτωχεύουν, τα χρηματιστήρια βρίσκονται σε ελεύθερη πτώση και η παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία συρρικνώνεται. Οι Κεντρικές Τράπεζες πλημμυρίζουν τις παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές αγορές με ρευστότητα προσφέροντας στις ιδιωτικές τράπεζες χρηματικό κεφάλαιο και εγγυήσεις μια και η διατραπεζική εμπιστοσύνη κατέρρευσε. Ταυτόχρονα οι εθνικές κυβερνήσεις εξαγγέλλουν το ένα μετά το άλλο τα «πακέτα σωτηρίας» με σκοπό τη σταθεροποίηση και την ανάληψη των συσσωρευμένων ζημιών. Οι δε προγνώσεις πρέπει να αναθεωρούνται προς τα κάτω πάνω σε μηνιαία, αν όχι σε εβδομαδιαία βάση. «Ειδικοί οικονομικοί αναλυτές» και σχολιαστές παραδέχονται ότι δεν διαθέτουν κανενός είδους γνώση και εμπειρία για μια τέτοιου είδους κρίση. Και έχουν δίκαιο: η ερμηνεία και η κατανόηση της προϋποθέτει την ύπαρξη προσλαμβάνουσων παραστάσεων, και μια γνώση που είναι πέραν των δυνάμεων των ανθρώπων που σκέφτονται και ενεργούν με βάση τις καπιταλιστικές κατηγορίες – είναι δηλαδή καπιταλιστικά συγκροτημένοι – και θεωρούν ότι ο καπιταλισμός είναι ένα αιώνιο φυσικό φαινόμενο. Άλλοι πάλιν ισχυρίζονται ότι «τα πράγματα θα χειροτερεύσουν κατ' αρχήν και μετά θα καλυτερεύσουν». Αυτό σημαίνει ότι δεν αντιλαμβάνονται τι είδους κρίση είναι η σημερινή και άρα δεν βλέπουν τι περιμένει τον κόσμο. Θεωρούν ότι αυτή η κρίση των υπερεθνικών χρηματοπιστωτικών αγορών, η οποία μετατράπηκε ήδη σε οικονομική κρίση της παγκόσμιας αγοράς, δηλαδή του παγκόσμιου καπιταλισμού οφείλεται στην ανεμπόδιστη και αχαλίνωτη κερδοσκοπία, κυρίως στις ΗΠΑ. Στο στόχαστρο βρίσκονται αντίστοιχα οι τράπεζες τα Investment Funds, τα Hedge Funds κλπ ως κύριοι παράγοντες αυτής της κερδοσκοπίας, αλλά επίσης οι κυβερνήσεις και οι Κεντρικές Τράπεζες (κυρίως η κυβέρνηση των ΗΠΑ και η Fed), οι οποίες διευκόλυναν και προώθησαν αυτή την εξέλιξη με τις «λανθασμένες οικονομικές πολιτικές τους». Τώρα αισθάνονται δικαιωμένοι όλοι εκείνοι, οι οποίοι, εδώ και χρόνια, θεωρούσαν ότι το αχαλίνωτο

και η αυτονόμηση της κερδοσκοπίας, είναι η σημαντικότερη αιτία όλων των επίκαιρων οικονομικών και κοινωνικών κακοδαιμονιών, όπως η μαζική ανεργία, η μείωση των μισθών, η ημιαπασχόληση, η όξυνση του ανταγωνισμού και η αποδόμηση των συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας, και προπαγάνδιζαν ως κλειδί για τη λύση αυτών των προβλημάτων μια ρύθμιση και ένα έλεγχο των χρηματοπιστωτικών αγορών. Η πλειοψηφία των «οικονομικών αναλυτών» θεωρεί ότι ο καπιταλισμός θα μπορούσε να τεθεί κάτω από έλεγχο μέσω μιας «ορθής πολιτικής παρέμβασης», και ότι θα μπορούσε να συνεχίζει να υπάρχει αιώνια.

Έτσι με το σημερινό κραχ η μονόπλευρη κριτική του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου αναγορεύτηκε σε κύρια μορφή κριτικής του καπιταλισμού και άρα - εκ των πραγμάτων - σε απολογητική του καπιταλισμού. Ακόμη και βαθιά μέσα στο στρατόπεδο των νεοφιλελεύθερων μιλούν τώρα για την «πρωταρχικότητα» της «σοβαρής οικονομίας της αγοράς» ενάντια στο «ανεύθυνο χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο».

Πράγματι, θα μπορούσε, σε μια επιφανειακή παρατήρηση, να φαίνεται έτσι ωσάν αυτή η αυξανόμενη οικονομική πίεση πάνω σε ολόκληρη την κοινωνία να προέρχεται πρωταρχικά από τις χρηματοπιστωτικές αγορές. Αυτή είναι γενικά η θέση που πρεσβεύει και η κοινή γνώμη. Και τούτο διότι, πρώτον, σ' αυτήν αντανακλάται άμεσα - σε αντίθεση προς την επιστημονική γνώμη - μόνο η φαινομενικότητα, η επιφάνεια των φαινομένων, και δεύτερον, αυτή χαρακτηρίζεται από μια γενική προκατάληψη, σύμφωνα με την οποία, υπεύθυνοι για τα περισσότερα κακά του καπιταλισμού είναι, ούτως ή άλλως, το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο με τους «άπληστους» τραπεζίτες και «κερδοσκόπους», διότι αντλούν τα κέρδη τους σε βάρος της «τίμιας εργασίας» και του «παραγωγικού επιχειρηματία», χωρίς καν να κινήσουν το δακτυλάκι τους.

Είναι όμως η «απληστία» και η «κερδοσκοπία» η αιτία της κρίσης; Η λεγόμενη «απληστία» είναι στη φύση του καπιταλισμού. Σε μια οικονομία του χρήματος η παραγωγή έχει νόημα μόνο αν βγαίνει παραπάνω χρήμα από εκείνο που επενδύθηκε. Αυτό είναι που εξαναγκάζει ο ανταγωνισμός - όποιος δεν κάνει κέρδη αφανίζεται. Και επειδή στην αγορά δεν είναι κανένας ασφαλής απέναντι στον άλλο, τα κέρδη πρέπει πάσει θυσία να μεγιστοποιούνται. Με το να υψώνει κανείς τον ηθικό δείκτη του χεριού δεν πετυχαίνει τίποτα. Περισσότερη ηθική δεν βοηθά να προχωρήσουμε ούτε ένα εκατοστόμετρο στην επιστημονική ερμηνεία της κρίσης, αφού το πρόβλημα βρίσκεται στην ίδια τη δομή της καπιταλιστικής κοινωνίας. Αδίστακτο και απαράδεκτο είναι να μπορεί να ζει κανείς μόνο όταν μπορεί να πωλήσει τον εαυτό του. Η κερδοσκοπία δεν είναι λοιπόν προνόμιο μόνο των χρηματοπιστωτικών αγορών. Μάλλον είναι κάθε οικονομική δραστηριότητα στον καπιταλισμό τελικά κερδοσκοπική. Και τούτο διότι δεν μπορεί κανένας επιχειρηματίας να είναι σίγουρος εκ των προτέρων ότι η επιχείρησή του θα είναι πετυχημένη. Αυτό θα αποδειχθεί στο μέλλον, στο επίπεδο της αγοράς, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας είναι ο ανταγωνισμός. Άρα είναι αναγκασμένος να κερδοσκοπεί. Εντελώς αδιάφορα αν ένας επιχειρηματίας παράγει εμπορεύματα ή αγοράζει μετοχές.

Μια μονόπλευρη κριτική του «αγγλοσαξωνικού μοντέλου», γενικά του «νεοφιλελευθερισμού» δεν χρησιμεύει σε τίποτα, είναι άχρηστη, διότι δεν αναλύει την εσωτερική σχέση της νεοφιλελεύθερης στροφής (στις δεκαετίες του '70 και '80) με τα όρια της πραγματικής αξιοποίησης της αξίας - του χρήματος - του κεφαλαίου, αλλά απλώς ερμηνεύει αυτό το δόγμα σαν «λανθασμένη» οικονομική πολιτική η οποία επιβλήθηκε μέσω ενός είδους πραξικοπήματος. Όταν τώρα η καπιταλιστική ελίτ απορρίπτει ξαφνικά και βιαστικά το νεοφιλελευθερισμό, ακριβώς όπως κάποτε τον κείνσιανισμό, αυτό αποδεικνύει μόνο ότι ο καπιταλισμός δεν ταυτίζεται με ένα ορισμένο μοντέλο ή τρόπο ρύθμισης ή «οικονομικής πολιτικής». Ακόμη περισσότερο: μια μονόπλευρη κριτική του χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού είναι αντιεπιστημονική διότι θέτει τη σχέση της πραγματικής οικονομίας και του χρηματοπιστωτικού εποικοδομήματος με το κεφάλι κάτω και θεωρεί την κερδοσκοπία υπεύθυνη για μια κρίση η οποία έχει την προέλευσή της ακριβώς στην ίδια τη λογική της αξιοποίησης της αξίας -

του χρήματος – του κεφαλαίου. Οι αιτίες της τωρινής κρίσης είναι αδύνατον να οφείλονται στην αποτυχία ατόμων και σε ηθικά ελλείμματα των παραγόντων της οικονομίας και της πολιτικής, αλλά αποκλειστικά και μόνο στον πραγματικό οικονομικό πυρήνα του συστήματος. Έτσι η ιδέα ότι θα μπορούσε να επιστρέψει το κείνσιανικό κράτος πρόνοιας, ο «καλός» καπιταλισμό των θέσεων εργασίας θα ρεζιλευτεί πολύ σύντομα. Στην πραγματικότητα ο καπιταλισμός θα συρρικνωθεί και θα αναχθεί στις πραγματικές συνθήκες αξιοποίησης του, πράγμα που σημαίνει ότι η καπιταλιστική ανθρωπότητα θα περάσει σε μια φάση μακρόχρονης οικονομικής κρίσης, και όχι σε μια επιστροφή στην «πραγματική» ανάπτυξη μετά από τις «συγχίσεις».

Η μαρξική θεωρία κριτικάρει τις οικονομικές μορφές που βρίσκονται στη βάση της καπιταλιστικής κοινωνικής συνολικής συνάφειας ως φειχιστικές και την όλη υπόθεση της αξιοποίησης της αξίας – του χρήματος – του κεφαλαίου ως παράλογο και εν τέλει καταστροφικό αυτοσκοπό. Απ' εδώ πηγάζει το κρισιακό δυναμικό στη διαδικασία ανάπτυξης του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, το οποίο οδηγεί στις αλληπάλλληλες περιοδικές κρίσεις του και σήμερα εκβάλλει στη θεμελιακή, δηλαδή στην τελική κρίση του.

Πιο κάτω θα προσπαθήσω να αποδείξω ότι με τη μονόπλευρη επίθεση ενάντια στο χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο αναποδογυρίζεται η σχέση αιτίας-αποτελέσματος της λογικής της καπιταλιστικής λειτουργίας και με αυτό εμποδίζεται όχι μόνο ο δρόμος για μια επιστημονική ερμηνεία της τωρινής διαδικασίας της κρίσης, αλλά επίσης και μια πετυχημένη αντίσταση ενάντια στα κοινωνικοοικονομικά και πολιτικά μέτρα για την αντιμετώπισή της που στρέφονται – εκ των πραγμάτων – ενάντια στην τεράστια πλειοψηφία της ανθρωπότητας.

### **Η κρίση του «φορντισμού» και η νεοφιλελεύθερη στροφή σαν τρόπος αντίδρασης και ταυτόχρονα αναβολής της κρίσης.**

Ήδη μια ματιά στην ιστορία δείχνει ότι η δημιουργία κερδοσκοπικών και δανειακών φούσκων στις χρηματοπιστωτικές αγορές δεν ήταν ποτέ η αιτία των καπιταλιστικών κρίσεων, αλλά επακόλουθο και μορφή πορείας των διαδικασιών κρίσης, των οποίων οι αιτίες οφείλονται πάντοτε στο σφάλμα και τη διακοπή της διαδικασίας της αξιοποίησης της αξίας – του χρήματος – του κεφαλαίου στην πραγματική οικονομία.

Αυτό ισχύει επίσης και για την τωρινή κρίση της χρηματοπιστωτικής αγοράς και τη μακρά περίοδο της κερδοσκοπίας που προηγήθηκε, έστω κι αν αυτή παρουσιάζει πράγματι κάποιες ιστορικές ιδιαιτερότητες σε σχέση με τις προηγούμενες κρίσεις. Ότι έχει ήδη επεξεργαστεί ο Μαρξ για τις κυκλικές κρίσεις του 19<sup>ου</sup> αιώνα, ισχύει ακόμη περισσότερο για τη σημερινή κρίση της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας: οι μεγάλες οξείες ώσεις των κρίσεων ναι μεν έχουν πάντοτε ως αφετηρία τις χρηματοπιστωτικές αγορές, όμως οι αιτίες βρίσκονται στις αντιθέσεις της λεγόμενης πραγματικής οικονομίας. Η ανύψωση, η ανεξαρτοποίηση και η αυτονόμηση του χρηματοπιστωτικού εποικοδομήματος είναι σύμπτωμα βαθύτερων διαδικασιών που αφορούν την πραγματική συσσώρευση του κεφαλαίου. Με αφορμή την κρίση του 1857 που επηρέασε όλες τις καπιταλιστικές χώρες της εποχής, λέει ο Μαρξ σε άρθρο του στην “New York Daily Tribune”:

*«Όταν η κερδοσκοπία προς το τέλος μιας ορισμένης εμπορικής περιόδου εμφανίζεται ως άμεσος πρόδρομος της κατάρρευσης δεν πρέπει κανείς να ξεχνά ότι η ίδια η κερδοσκοπία παράχθηκε στις προηγούμενες φάσεις της περιόδου και γι' αυτό συνιστά η ίδια ένα αποτέλεσμα και ένα φαινόμενο και όχι την τελική αιτία και την ουσία. Εκείνοι οι οικονομολόγοι που προσπαθούν να εξηγήσουν τους αλληπάλλληλους σπασμούς της βιομηχανίας και του εμπορίου με την κερδοσκοπία μοιάζουν με την παλιά σχολή των φιλοσόφων της φύσης η οποία θεωρούσε τον πυρετό ως την πραγματική αιτία όλων των ασθενειών»* (Άπαντα Μ.Ε., том. 12, σελ. 336).

Είναι γενικά γνωστό ότι η ανύψωση και η εκτεταμένη αυτονόμηση των χρηματοπιστωτικών αγορών άρχισε στα μέσα της δεκαετίας του '70. Ωστόσο οι λόγοι γι' αυτό δεν βρίσκονται στις ετσιθελικές και αυθαίρετες πολιτικές αποφάσεις ή στην επίδραση και επιρροή νεοφιλελεύθερων θεωρητικών και ισχυρών ομάδων οικονομικών συμφερόντων, όπως πολλοί ισχυρίζονται, αλλά στο γεγονός ότι η μακρά φάση ανόδου μετά τον 2<sup>ο</sup> Παγκόσμιο πόλεμο που οδήγησε στο λεγόμενο «οικονομικό θαύμα», περιέπεσε σε μια βαθιά δομική κρίση επειδή ο «φορντισμός», δηλαδή η 2<sup>η</sup> βιομηχανική επανάσταση που βασιζέτο στον κινητήρα εσωτερικής καύσης, στον ηλεκτρισμό και στον τεϊλορισμό, εξάντλησε το δυναμικό της και ήρθε αντιμέτωπη με τα όρια της. Τα ποσοστά του κέρδους βρέθηκαν κάτω από πίεση, διότι, πρώτον, εξαντλήθηκαν οι εφεδρείες της παραγωγικότητας της μαζικής παραγωγής από οργανωτικής και επιχειρηματικής πλευράς, δεύτερον, πετυχημένοι εργατικοί αγώνες είχαν σαν αποτέλεσμα μια αύξηση των μισθών και άλλων κοινωνικών ωφελημάτων, και τρίτον, αυξάνονταν όλο και περισσότερο τα κόστη για την χρηματοδότηση της γενικής δημόσιας υποδομής που έπρεπε να προκαταβάλλονται. Όταν δε οι χώρες του ΟΠΕΚ αύξησαν αισθητά την τιμή του πετρελαίου, έφθασε στο τέλος της η αυτοσυντηρούμενη ώση ανάπτυξης της μεταπολεμικής εποχής. Δεν γίνονταν πλέον επιπρόσθετες επενδύσεις σε μέσα παραγωγής, εργοστάσια, κτίρια κλπ., διότι δεν υπόσχονταν πια κανένα ή μόνο ανεπαρκές κέρδος· σαν αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης «απελευθερώθηκε» ένα μεγάλο μέρος του κεφαλαίου το οποίο δεν έβρισκε πλέον καμιά δυνατότητα κερδοφόρας τοποθέτησης στην πραγματική οικονομία.

Επειδή όμως το κεφάλαιο είναι, σύμφωνα με τη φύση του, «αυτοαξιοποιούμενη αξία», δηλαδή ο μοναδικός σκοπός της καπιταλιστικής παραγωγής είναι από το χρήμα να κάνει παραπάνω χρήμα, (απ' εδώ επίσης ο αυτοεξανγκασμός του καπιταλισμού για συνεχή ποσοτική ανάπτυξη χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις ανθρώπινες ανάγκες και τα φυσικά όρια), ένα τέτοιο στάλωμα, μια τέτοια νέκρωση της διαδικασίας της αξιοποίησης ταυτίζεται με μια κρίση ακριβολογώντας: με μια κρίση υπερσυσσώρευσης ή - για να το εκφράσουμε με την ορολογία της επίσημης αστικής οικονομολογίας - με μια κρίση υπερεπένδυσης. Ένα μέρος του κεφαλαίου είναι παραπανίσιο (πάντοτε σε σχέση με τον καπιταλιστικό αφηρημένο αυτοσκοπό της αξιοποίησης και αύξησης της αξίας - του χρήματος - του κεφαλαίου) και γι' αυτό απειλείται με υποτίμηση. Αν πραγματοποιηθεί αυτή η υποτίμηση, τότε δεν περιορίζεται σε καταρρεύσεις μόνο ξεχωριστών επιχειρήσεων και τραπεζών (όπως συμβαίνει πάντοτε στην «κανονική» λειτουργία του καπιταλισμού), αλλά αγκαλιάζει, με τη μορφή του ντόμινο, το σύνολο της οικονομίας (του «κεφαλαίου γενικά» με τα λόγια του Μαρξ) και της κοινωνίας.

Ακριβώς αυτός ο κίνδυνος υπήρχε στα μέσα της δεκαετίας του '70, κάτι άλλωστε που πρόβλεπαν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, πολλοί οικονομολόγοι. Γιατί όμως δεν πραγματοποιήθηκε αυτή η υποτίμηση του συνολικού κεφαλαίου (του «κεφαλαίου γενικά»); Γιατί αποφεύχθηκε η μεγάλη οικονομική κρίση του παγκόσμιου καπιταλισμού; Ένας ουσιαστικός λόγος γι' αυτό ήταν το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος του παραπανίσιου κεφαλαίου, το οποίο δεν μπορούσε πλέον να επενδυθεί κερδοφόρα στην πραγματική οικονομία, κατέφυγε στις υπερεθνικές χρηματοπιστωτικές αγορές, όπου τοποθετήθηκε κατ' αρχήν κυρίως στη μορφή των κρατικών δανείων και σε αυξανόμενο βαθμό επίσης στην κερδοσκοπία με μετοχές και χρεόγραφα. Αυτή η καταφυγή στη χρηματοπιστωτική σφαίρα είναι αυτή καθεαυτή κατ' αρχή μια εντελώς κανονική μορφή πορείας κάθε κρίσης της αξιοποίησης της αξίας - του χρήματος - του κεφαλαίου.

Όπως αναφέραμε πιο πάνω, ο Μαρξ ανέλυσε αυτό το φαινόμενο με αφορμή την κρίση του 1857 και χρησιμοποίησε γι' αυτό την έννοια του «πλασματικού κεφαλαίου», μια έννοια που ανέλυσε αργότερα εκτεταμένα στον τρίτο τόμο του «Κεφαλαίου». Πλασματικό είναι το δανειακό (ή «τοκοφόρο») και το κερδοσκοπικό κεφάλαιο όταν αυτό λειτουργεί μόνο φαινομενικά ως κεφάλαιο. Και τούτο συμβαίνει διότι, ακόμη και όταν αποφέρει για τον ιδιοκτήτη του κέρδη από τόκους και από την κερδοσκοπία, δεν τελείται καμιά πραγματική αξιοποίηση, η οποία προϋποθέτει πάντοτε ότι ξοδεύεται παραγωγική αφηρημένη εργασία στην παραγωγή εμπορευμάτων και υπηρεσιών, και ένα μέρος από αυτήν

αντλείται ως υπεραξία, αντίστοιχα κέρδος. Τα «εισοδήματα» που αποφέρει το πλασματικό κεφάλαιο προέρχονται όμως από άλλες πηγές, είτε αυτές είναι φόροι και νέα δάνεια (στην περίπτωση της συνεχώς αυξανόμενης κρατικής υπερχρέωσης), είτε αυτές είναι στοιχήματα για το μέλλον (στην περίπτωση των κερδοσκοπικών κερδών στα χρηματιστήρια), είτε αυτές είναι το ξεπούλημα του κοινωνικού πλούτου (στην περίπτωση των εσόδων από τις ιδιωτικοποιήσεις).

Αυτό το φαινόμενο είναι ολοφάνερο στην περίπτωση της κρατικής υπερχρέωσης: το κράτος δανείζεται χρήμα με σκοπό να το διοχετεύσει στην κυκλοφορία της κατανάλωσης. Από την άποψη του πιστωτή αυτό το χρήμα εμφανίζεται ως κεφάλαιο, διότι «αποφέρει» τόκους. Στην πραγματικότητα όμως έχει προ πολλού ξοδευθεί από το κράτος καταναλωτικά - «φαγώθηκε» λέει ο Μαρξ (Κεφάλαιο, τρίτος τόμ., σελ. 587) - υπάρχει δηλαδή ως «αξία» μόνο πλέον στη μορφή των κρατικών χρεογράφων και ομολόγων, τα οποία συνεχίζουν να «αποφέρουν» τόκο εκ του μηδενός. Ακριβώς με τον ίδιο τρόπο λειτουργεί και το ιδιωτικό καταναλωτικό δάνειο ή το ενυπόθηκο δάνειο: οι ιδιώτες δανείζονται χρήμα με σκοπό να αγοράσουν κατοικίες, αυτοκίνητα ή άλλα καταναλωτικά αγαθά· για τους πιστωτές όμως εμφανίζεται το ίδιο χρήμα ως κεφάλαιο, το οποίο τοποθετήθηκε κερδοφόρα, παρ' όλο που δεν υπάρχει πια, «φαγώθηκε» προ πολλού στην κατανάλωση. Φυσικά για τον πιστωτή είναι εντελώς αδιάφορη αυτή η συνάφεια. Η δανειακή ή η κερδοσκοπική χρηματοπιστωτική τοποθέτηση εμφανίζεται σ' αυτόν να είναι το ίδιο «πραγματική» όπως κάθε άλλη, όσο καιρό αναβλύζουν οι χρηματικές πηγές.

Το φούσκωμα του πλασματικού κεφαλαίου δεν δημιουργεί μόνο δυνατότητες παράκαμψης και φυγής για τους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου, σημαίνει επίσης μακροοικονομικά μια αναβολή του ξεσπάσματος της κρίσης. Και τούτο διότι η καταφυγή στις χρηματοπιστωτικές αγορές δεν εμποδίζει μόνο - παροδικά βέβαια - την υποτίμηση του παραπανίσιου κεφαλαίου, δημιουργεί ταυτόχρονα, μέσω διαφόρων μηχανισμών μια επιπρόσθετη αγοραστική δύναμη, η οποία εκφράζεται στη ζήτηση για εμπορεύματα και υπηρεσίες και με αυτό τον τρόπο κρατεί σε κίνηση ή ακόμη αναζωογονεί την πραγματική οικονομία. Στην περίπτωση της κρατικής υπερχρέωσης αυτός ο μηχανισμός δρα εντελώς άμεσα, και γι αυτό εξάλλου το κράτος τον χρησιμοποίησε σαν ένα κεντρικό εργαλείο της δημοσιονομικής του πολιτικής. Είναι εντελώς αδιάφορο αν το κράτος ξοδεύει το δανεισμένο χρήμα για την κατασκευή δρόμων, την ανέγερση σχολείων ή για κοινωνικές παροχές· αυτό το χρήμα ρέει πάντοτε πίσω άμεσα στην καταναλωτική κυκλοφορία και μέσω αυτού κεντρίζει την οικονομική συγκυρία. Ακριβώς την ίδια οικονομική λειτουργία εκπληρώνουν τα καταναλωτικά και ενυπόθηκα δάνεια, όπως έδειξε το μπουμ των ακινήτων στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη την πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα. Πέραν τούτου: τα κέρδη που «αποφέρει» η ίδια η χρηματοπιστωτική αγορά ρέουν εν μέρει πάλιν πίσω στην πραγματική οικονομία, είτε αυτά είναι δαπάνες για πολυτελή αντιπροσωπευτικά γραφεία, με τον αντίστοιχο εξοπλισμό, των τραπεζών και άλλων θεσμικών παραγόντων των χρηματοπιστωτικών αγορών, είτε επειδή οι υπάλληλοι τους ή οι ιδιώτες επενδυτές χρηματοδοτούν την κατανάλωση τους από εισοδήματα που προέρχονται από την κερδοσκοπία και τους τόκους. Με αυτό τον τρόπο το πλασματικό κεφάλαιο είναι κάθε άλλο από ένα νεκρό βάρος πάνω στην πραγματική οικονομία· το αντίθετο: κάνει δυνατή την παροδική αναβολή της έκρηξης της κρίσης.

Σε όλες τις προηγούμενες κρίσεις του καπιταλισμού, αυτός ο τρόπος της αναβολής της κρίσης δεν διαρκούσε πάρα πολύ. Μετά από μια σύντομη φάση της κερδοσκοπικής υπερθέρμανσης ακολουθούσε αναγκαστικά ένα μεγάλο κραχ στις χρηματοπιστωτικές αγορές κατά το οποίο ξεφορτώνετο με τεράστια ορμή το συσσωρευμένο και αναβλημένο κρισιακό δυναμικό και κατέστρεφε δια μέγα μέρη των οικονομικών και κοινωνικών δομών. Η ιστορική ιδιαιτερότητα της κρίσης του φορντισμού συνίσταται στο ότι, για μεγάλο χρονικό διάστημα, δεν τελέστηκε μια τέτοια μαζική υποτίμηση της μάζας της κερδοσκοπίας και του δανείου, δηλαδή του «πλασματικού κεφαλαίου» που συσσωρεύτηκε σε όλη αυτή την περίοδο. Αυτό όμως δεν σημαίνει κατ' ουδένα λόγο ότι οι νομοτέλειες της λογικής

της καπιταλιστικής αξιοποίησης τέθηκαν εκτός λειτουργίας, όπως ισχυρίζονται κάποιοι. Ιστορικά μοναδικό είναι μόνο το πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα της αναβολής της κρίσης – το οποίο όμως δομικά δεν είναι διαφορετικό από εκείνο των προηγούμενων κρίσεων – που διαμεσολαβείτο από το μηχανισμό του πλασματικού κεφαλαίου και γι' αυτό έπρεπε, αργά ή γρήγορα, να εκβάλει σε μια βίαιη τεραστίων διαστάσεων ώση υποτίμησης, πράγμα το οποίο έγινε στο τέλος του 2008. Σ' αυτό το μεγάλο χρονικό διάστημα αντιστοιχούσε, κατά λογικό τρόπο, ένα το ίδιο γιγαντιαίο φούσκωμα της φούσκας της κερδοσκοπίας και του δανείου. Αν λοιπόν λέγεται ότι το 2007 σχεδόν το 97% όλων των υπερεθνικών χρηματοπιστωτικών συναλλαγών υπηρετούσε κερδοσκοπικούς σκοπούς, τότε αυτό δεν είναι κανένα τεκμήριο για μια οικονομικά «λάθος πορεία» ή ακόμη για την «απληστία» αχόρταγων κερδοσκόπων, αλλά δείχνει πια διάσταση είχε πάρει στο μεταξύ η αναβολή της κρίσης και άρα πιο τεράστιο δυναμικό της κρίσης συσσωρεύτηκε.

### **Άλλες ιδιαιτερότητες της μακρόχρονης αναβολής της κρίσης.**

Η προοδύουσα φιλελευθεροποίηση των υπερεθνικών χρηματοπιστωτικών αγορών και η οριστική αποσύνδεση του χρήματος από το χρυσό (με την άρση της σύνδεσης του δολαρίου με το χρυσό το 1971 επί προεδρίας Νίξον στις ΗΠΑ και άρα το τέλος του συστήματος ρυθμισμένων ισοτιμιών Bretton Woods) έκαναν δυνατή τη μακρόχρονη περίοδο της αναβολής της κρίσης. Και τούτο, διότι μόνο με αυτό τον τρόπο μπόρεσε να αυξηθεί η παγκόσμια ποσότητα χρήματος σε ένα μέγεθος, το οποίο δεν ήταν διανοητό στις προηγούμενες κρίσεις, αφού η σύνδεση με το χρυσό και οι εθνικά ρυθμιζόμενες χρηματοπιστωτικές αγορές έθεταν στενά όρια στη χρηματική επέκταση. Εδώ πρέπει όμως να τονιστεί τούτο: η απόφαση να γκρεμιστούν αυτά τα όρια δεν ήταν καμιά αυθαίρετη πολιτική πράξη κάποιων ισχυρών ομάδων συμφερόντων. Μάλλον ήταν ένα αναγκαίο βήμα που υπαγορεύτηκε από την δυναμική της οικονομικής ανάπτυξης στις δεκαετίες του '50 και '60, η οποία υπόσκαπτε τις βάσεις του συστήματος Bretton Woods. Στο βαθμό που η οικονομική πρωτοκαθεδρία των ΗΠΑ άρχισε να αμφισβητείται, και οι ίδιες μπορούσαν να χρηματοδοτούν τα κόστη της πολιτικο-στρατιωτικής θέσης τους ως παγκόσμια δύναμη, μόνο πλέον μέσω μιας αυξημένης κρατικής υπερχρέωσης (τα κόστη του πολέμου του Βιετνάμ έπαιξαν εδώ ένα ουσιαστικό ρόλο), οι σταθερές ισοτιμίες και η σύνδεση των δυτικών νομισμάτων με τα αποθέματα χρυσού των ΗΠΑ δεν μπορούσαν πλέον να διατηρηθούν. Έτσι δημιουργήθηκαν όμως προϋποθέσεις για ένα τεράστιο φούσκωμα της ποσότητας του χρήματος κάτω από την δραστική συμβολή των κυβερνήσεων και των Κεντρικών Τραπεζών, όπως επίσης των υπερεθνικών χρηματοπιστωτικών οργανώσεων (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και Παγκόσμια Τράπεζα). Όλοι αυτοί διοχέτευσαν στις αγορές κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70 και κυρίως στη δεκαετία του '80 τεράστιες ποσότητες ακάλυπτης ρευστότητας από τη μία, μέσω της άμεσης οδού της κρατικής υπερχρέωσης, και από την άλλη, μέσω μιας πολιτικής του «φτηνού χρήματος» (συνεχής μείωση του επιτοκίου). Ένα κεντρικό ρόλο σ' αυτή τη συνάφεια έπαιξαν οι ΗΠΑ, οι οποίες για μεγάλο χρονικό διάστημα μπόρεσαν, εξαιτίας της θέσης τους ως παγκόσμια δύναμη, να υπερχρεώνονται στο δικό τους νόμισμα, χωρίς να πρέπει να φοβούνται τις απώλειες από μια υποτίμηση του δολαρίου, διότι το δολάριο λειτουργούσε πρακτικά ως παγκόσμιο χρήμα. Και τα άλλα δυτικά κράτη συνέβαλαν ουσιαστικά στο μόνιμο φούσκωμα της παγκόσμιας φούσκας του πλασματικού κεφαλαίου μέσω της πολιτικής τους, της υπερχρέωσης και της άντλησης «φτηνού χρήματος». Όλ' αυτά είχαν σαν συνέπεια την παραπέρα αναβολή του ξεσπάσματος της κρίσης.

Πέραν τούτων υπάρχει ακόμη μια σημαντική ιστορική ιδιαιτερότητα της χρηματοπιστωτικό-καπιταλιστικής ανάπτυξης από τον καιρό της δεκαετίας του '70. Αυτή συνίσταται στο γεγονός, ότι, όχι μόνο παρατάθηκε η αναβολή της έκρηξης της κρίσης του φορντισμού, αλλά ταυτόχρονα αμβλύνθηκαν οι επιπτώσεις της κάθετης αύξησης της παραγωγικότητας που προκάλεσε η 3<sup>η</sup> βιομηχανική επανάσταση που βασίζεται πάνω στη μικροηλεκτρονική και την πληροφορική. Κάτω από τις συνθήκες μιας «κανονικής» κρίσης της υπερσυσσώρευσης (υπερεπένδυσης), η γρήγορη μεταμόρφωση της παραγωγής πάνω στη βάση των νέων τεχνολογιών της μικροηλεκτρονικής θα

μπορούσε να επιβληθεί μόνο μετά από μια βαθιά παγκόσμια ύφεση στην πορεία της οποίας θα διαλύετο κυριολεκτικά το οικονομικό οικοδόμημα του φορντισμού. Όμως η μακρά αναβολή της εκδήλωσης της κρίσης με τη βοήθεια του πλασματικού κεφαλαίου επέτρεψε να περιοριστεί αυτό το έργο καταστροφής κατ' αρχήν στις χώρες του Τρίτου κόσμου και του πρώην «υπαρκτού σοσιαλισμού» (που στην πραγματικότητα ήταν κρατικός καπιταλισμός μια και διατηρήθηκε η αφηρημένη εργασία που παράγει αξία και όλες οι υπόλοιπες καπιταλιστικές κατηγορίες που πηγάζουν από αυτήν). Και μεν επηρεάστηκαν οι φορντιστικές δομές και στις δυτικές πυρηνικές χώρες του κεφαλαίου, όμως αυτό τελείτο με μια αργή διαδικασία, στην πορεία της οποίας αυξάνετο η πίεση πάνω στις συνθήκες εργασίας και στα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας, έτσι που τελικά η ανατροπή των φορντιστικών δομών παραγωγής γινόταν μόνο σταδιακά. Αυτή η διαδικασία ελάμβανε χώραν με διαφορετικό τρόπο σε κάθε ξεχωριστή χώρα, ανάλογα με τη θέση της στην παγκόσμια αγορά και στον ανταγωνισμό: όμως η τάση ήταν παντού η ίδια: ο βιομηχανικός τομέας ορθολογοποιήθηκε εκτεταμένα με τη βοήθεια της μικροηλεκτρονικής τεχνολογίας και περιορίστηκε μόνο σε υπερπαραγωγικούς πυρήνες, ενώ εκείνα τα μέρη της παραγωγής των οποίων η αυτοματοποίηση δεν «συνέφερε» (ακόμη), δηλαδή δεν απέφεραν ικανοποιητικά κέρδη, μεταφέρθηκαν σε χώρες φτηνού μισθού (out sourcing).

Επειδή ταυτόχρονα αυξάνετο η σημασία του λεγόμενου τομέα των υπηρεσιών, ο οποίος απορρόφησε ένα μεγάλο μέρος των εργατικών δυνάμεων που δεν χρειάζοντο πια στη βιομηχανία, φαινόταν σε μια επιφανειακή παρατήρηση, ωσάν ο καπιταλισμός να περνά μια περαιτέρω δομική αλλαγή, η οποία θα χαρακτηριζόταν ουσιαστικά από την αντικατάσταση του κύριου παλιού τομέα της βιομηχανίας από τον τομέα των υπηρεσιών και της «παραγωγής γνώσης», όπως και από μια ταυτόχρονη παγκοσμιοποίηση των οικονομικών σχέσεων. Εδώ μια μικρή παρατήρηση: η επίσημη στατιστική παρατήρηση αποτυπώνει μια πολύ ωραιοποιημένη εικόνα διότι προσθέτει απλά όλες τις θέσεις εργασίας, χωρίς να διερωτάται αν αυτές συμβάλουν στην παραγωγή αξίας («παραγωγική εργασία») ή όχι («μη παραγωγική εργασία»): όμως η πλειοψηφία των υπηρεσιών και η «παραγωγή γνώσης» δεν συνιστούν «παραγωγική εργασία»: άρα η ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα δεν μπορεί να ιστοσταθμίσει την πραγματική τάση του λειψίματος της εργασιακής και αξιακής ουσίας. Όμως στην πλειονότητα τους οι σχολιαστές και οι οικονομικοί αναλυτές συμφωνούσαν ότι ο καπιταλισμός κατάφερε – τουλάχιστον στις δυτικές πυρηνικές χώρες του κεφαλαίου – να ξεπεράσει την κρίση των δεκαετιών του '70 και '80 (που χαρακτηρίστηκε ως «κρίση της κοινωνίας της εργασίας»), έστω και με το τίμημα μιας αυξανόμενης επισφάλειας των συνθηκών ζωής και εργασίας για μεγάλα τμήματα του πληθυσμού. Σε όλα τα πολιτικά και ιδεολογικά στρατόπεδα φαινόταν ως παράλογη και απόμακρη η διάγνωση ότι εδώ επρόκειτο για μια διαδικασία θεμελιακής κρίσης του καπιταλισμού. Βλέποντας τα αναβλύζοντα κέρδη, ιδιαίτερα των τελευταίων ετών, έβγαζαν το συμπέρασμα ότι ο καπιταλισμός είναι αιώνιος.

Όμως η τωρινή κρίση των χρηματοπιστωτικών αγορών αποδείχνει ότι αυτή η εκτίμηση ήταν λανθασμένη. Και τούτο όχι βέβαια διότι η κερδοσκοπία κατέστρεψε μια «υγιή» πραγματική οικονομική δομή (όπως ισχυρίζονται πολλοί πολιτικοί και οικονομικοί αναλυτές), αλλά διότι η δομή η οποία δημιουργήθηκε στα τελευταία 25-30 χρόνια δεν αποτελούσε ποτέ βάση για μια αυτοσυντηρούμενη ώση της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Αντίστροφα, επιβίωνε μόνο διότι τρεφόταν συνεχώς από τις εισροές του πλασματικού κεφαλαίου. Μια αυτοσυντηρούμενη ώση συσσώρευσης του κεφαλαίου θα προϋπόθετα, ότι, στην πορεία μιας συνεχούς ανάπτυξης, θα χρησιμοποιούνταν όλο και περισσότερες παραγωγικές εργατικές δυνάμεις στην παραγωγή εμπορευμάτων στο εκάστοτε υπάρχων επίπεδο παραγωγικότητας, επειδή μόνο με αυτό τον τρόπο μπορεί να αυξάνεται μόνιμα η μάζα της δημιουργούμενης αξίας, αντίστοιχα υπεραξίας (κέρδος) και με αυτό να συντηρείται και να διατηρείται η κύκλιση «χρήμα – εμπόρευμα – περισσότερο χρήμα». Από πλευράς της ζήτησης αυτό θα σήμαινε ότι δημιουργείται σε κάθε περίοδο επαρκές εισόδημα από την παραγωγική εργασία (μισθοί) για να μπορούν να πωλούνται τα εμπορεύματα που παράχθηκαν στην προηγούμενη περίοδο.

Ακριβώς αυτές οι προϋποθέσεις δεν υπάρχουν πλέον κάτω από τις συνθήκες της 3<sup>ης</sup> βιομηχανικής επανάστασης. Η ορθολογική οργάνωση πάνω στη βάση των νέων τεχνολογιών της πληροφορικής και της επικοινωνίας αναδιορθώνει όλους τους τομείς και κλάδους της οικονομίας σε ένα τέτοιο βαθμό, έτσι που το αποτέλεσμα είναι να κάνει όλο και περισσότερες παραγωγικές εργατικές δυνάμεις πλεονάζουσες. Το τελικό αποτέλεσμα είναι: πρώτον, να περιορίζεται μόνιμα η ζήτηση, από την οποία όμως εξαρτάται η διαδικασία της αξιοποίησης της αξίας - του χρήματος - του κεφαλαίου και δεύτερον, να υποσκάπτονται, με αυτό τον τρόπο, μόνιμα οι πρωταρχικές βάσεις (παραγωγική εργασία) αυτής της αξιοποίησης. Έτσι η παραγωγικότητα που προήλθε από την 3<sup>η</sup> βιομηχανική επανάσταση παράγει ένα είδος μόνιμης κρίσης υπερσυσσώρευσης (υπερεπένδυσης), πράγμα που σημαίνει ότι προκαλεί μόνιμα παραπάνω κεφάλαιο που δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί κερδοφόρα στην πραγματική παραγωγή, το οποίο με τη σειρά του αναγκάζεται να καταφύγει στη σφαίρα του πλασματικού κεφαλαίου, συμβάλλοντας έτσι ουσιαστικά στην περαιτέρω κάθετη ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικής φούσκας.

Ο Μαρξ περιγράφει αυτή την κατάσταση στα "Grundrisse" [σελ. 601-602 (σ. 538-539 Ελληνική Έκδοση)] ως εξής:

*«Στο μέτρο που αναπτύσσεται η μεγάλη βιομηχανία, η δημιουργία του πραγματικού πλούτου ολοένα λιγότερο εξαρτιέται από τον χρόνο εργασίας και την ποσότητα καταβλημένης εργασίας· ολοένα περισσότερο από τη δύναμη των υλικών παραγόντων που κινητοποιούνται στη διάρκεια του εργάσιμου χρόνου και η δύναμη αυτή... εξαρτιέται από τη γενική κατάσταση της επιστήμης και την πρόοδο της τεχνολογίας... Η εργασία δεν εμφανίζεται πια τόσο πολύ σαν ενταγμένη στην παραγωγική διαδικασία, όσο αντίθετα ο άνθρωπος συμπεριφέρεται ο ίδιος σαν επόπτης και ρυθμιστής της παραγωγικής διαδικασίας... Προβάλλει δίπλα στην παραγωγική διαδικασία αντί να αποτελεί τον κυριότερο παράγοντά της. Σ' αυτή την μεταλλαγή, σαν ο μεγάλος ακρογωνιαίος λίθος της παραγωγής και του πλούτου δεν εμφανίζεται η άμεση εργασία που εκτελεί ο ίδιος ο άνθρωπος, ούτε ο χρόνος αυτής της εργασίας, αλλά η ιδιοποίηση της γενικής παραγωγικής δύναμης του ανθρώπου, η δική του κατανόηση της φύσης... Η κλοπή ξένου εργάσιμου χρόνου, όπου βασίζεται ο σημερινός πλούτος παρουσιάζεται σαν μίζερη βάση μπροστά σ' αυτή τη νέα βάση που δημιούργησε και ανέπτυξε η ίδια η μεγάλη βιομηχανία. Από τη στιγμή που η εργασία στην άμεση μορφή παύει να αποτελεί τη μεγάλη πηγή του πλούτου, παύει - αναγκαστικά - ο χρόνος εργασίας να είναι μέτρο του πλούτου, και άρα η ανταλλακτική αξία μέτρο της αξίας χρήσης... Έτσι καταρρέει η παραγωγή που βασίζεται στην ανταλλακτική αξία, και η άμεση υλική παραγωγική διαδικασία αποβάλλει τη μορφή της ανέχειας και αντιθετικότητας».*

Έτσι το κεφάλαιο καταρρέει εξαιτίας των δικών του νόμων ή όπως το διατυπώνει ο Μαρξ στον τρίτο τόμο του «Κεφαλαίου» (σελ. 316):

*«Το αληθινό όριο του κεφαλαίου είναι το ίδιο το κεφάλαιο».*

Αυτή είναι η τελική κατάληξη της απόλυτης όξυνσης της αυτοαντίθεσης του κεφαλαίου όπως την διατυπώνει στα "Grundrisse" [σελ. 601-602 (σ. 539 Ελληνική Έκδοση)] ο Μαρξ:

*«Το ίδιο το κεφάλαιο είναι η κινούμενη αντίθεση: προσπαθεί να περιορίσει το χρόνο εργασίας στο ελάχιστο [μέσω της επιστημονικοποίησης της διαδικασίας της παραγωγής, δηλαδή της μόνιμης αύξησης της παραγωγικότητας], ενώ από την άλλη μεριά τοποθετεί το χρόνο εργασίας σαν μοναδικό μέτρο και πηγή του πλούτου»*

### **Η φαινομενική «υπέρβαση» της κρίσης.**

Ενάντια σ' αυτή τη διάγνωση αντιλέγεται συχνά ότι τις τελευταίες δεκαετίες δημιουργήθηκαν

εκατομμύρια νέες θέσεις εργασίας στις χώρες της περιφέρειας, κυρίως στην Ασία, και με αυτό διευρύνθηκε η βάση της παραγωγής αξίας. Όμως αυτό το επιχείρημα παραβλέπει δύο βασικά πράγματα.

Πρώτον, η μεγάλη μάζα της βιομηχανικής εργασίας στις πιο πάνω χώρες εκτελείται σ' ένα χαμηλό επίπεδο παραγωγικότητας και γι' αυτό αποτελεί μόνο ένα πολύ μικρό μερίδιο της παγκόσμιας μάζας της αξίας, συγκρινόμενο με εκείνο που παράγεται στο επίπεδο των αυτοματοποιημένων και ορθολογικοποιημένων επιχειρήσεων της παγκόσμιας αγοράς. Και τούτο διότι, από την άποψη της παραγωγής αξίας δεν έχει σημασία απλώς ο αριθμός των ωρών εργασίας· το μερίδιο σε αξία ενός εμπορεύματος καθορίζεται με βάση το εκάστοτε ισχύων κοινωνικό επίπεδο παραγωγικότητας (Το κεφάλαιο, τομ. Πρώτος, σελ. 53). Και επειδή αυτό ανέρχεται μόνιμα στους πυρηνικούς τομείς της παραγωγής για την παγκόσμια αγορά, πιέζεται μόνιμα προς τα κάτω η αξία που παράγεται με βάση τη χαμηλή παραγωγικότητα της εργασίας σ' αυτές τις χώρες. Γι' αυτό και η μεταφορά μονάδων παραγωγής σ' αυτές τις χώρες είναι κερδοφόρα από επιχειρηματικής άποψης, μόνο όσο καιρό επικρατούν φτηνοί μισθοί και άθλιες συνθήκες εργασίας. (Έτσι εξηγείται επίσης το γεγονός ότι η σημερινή αύξηση της παραγωγικότητας δεν οδηγεί σε μια γενική μείωση του χρόνου εργασίας και σε μια καλή ζωή για όλους, αλλά σε μαζική αθλιότητα και απελπισία ακόμη και στις πυρηνικές χώρες του κεφαλαίου).

Δεύτερον, το ίδιο το μπουμ στην Κίνα, Ινδία και στις άλλες «αναδυόμενες χώρες» δεν είναι αυτοσυντηρούμενο, αλλά εξαρτάται ολοκληρωτικά από την δανειακή και κερδοσκοπική άντληση χρήματος από τις υπερεθνικές χρηματοπιστωτικές αγορές. Ως γνωστόν ολόκληρη η οικονομική δομή αυτών των χωρών είναι προσανατολισμένη προς τη μαζική εξαγωγή, κυρίως στις ΗΠΑ και την Ευρωπαϊκή Ένωση, οι οποίες χρηματοδοτούν σε ένα σημαντικό μέρος τις καταναλωτικές τους αγορές επίσης από εισροές του κερδοσκοπικού και δανειακού κεφαλαίου. Ας πάρουμε σαν παράδειγμα την κύκλιση που βασίζεται στα ελλείμματα ανάμεσα στις ΗΠΑ και την Άπω Ανατολή, η οποία, από την εποχή της κυβέρνησης του Reagan, μετατράπηκε σε κεντρικό κινητήρα της παγκόσμιας καπιταλιστικής ανάπτυξης. Ο μηχανισμός λειτουργίας της είναι βασικά πολύ απλός: το μόνιμα αυξανόμενο εμπορικό έλλειμμα των ΗΠΑ καλύπτεται από μια το ίδιο μόνιμα αυξανόμενη εισαγωγή χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, το οποίο διοχετεύεται ξανά πάλιν στην καταναλωτική κυκλοφορία, εν μέρει μέσω της άμεσης οδού των κρατικών δαπανών που χρηματοδοτούνται από δάνεια, εν μέρει μέσω της παρακαμπτηρίου οδού του ιδιωτικού χρηματοπιστωτικού συστήματος (επιχειρήσεις και νοικοκυριά). Επειδή όμως οι εισροές χρήματος προέρχονται βασικά από τις ασιατικές χώρες (κυρίως από την Ιαπωνία και την Κίνα), οι οποίες τοποθετούν τα χρήματά τους στον χρηματοπιστωτικό τομέα των ΗΠΑ και ταυτόχρονα μετατρέπουν μέρος των εισοδημάτων τους από τις πωλήσεις τους σε συναλλαγματικά αποθέματα στη μορφή του δολαρίου, χρηματοδοτούν με αυτό τον τρόπο οι ίδιες αυτές τις εξαγωγές τους. Στην εποχή του Reagan λειτουργούσε ως κινητήρας της κατανάλωσης κατ' αρχήν η γιγαντιαία υπερχρέωση του κράτους, μετά προστέθηκε σ' αυτόν και η κερδοσκοπία με τις μετοχές και τα χρεόγραφα - στην εποχή της λεγόμενης "new economy" π.χ. πολλοί ιδιώτες επενδυτές χρηματοδοτούσαν ένα μέρος της κατανάλωσης τους από τις τεράστιες αυξήσεις των χρηματιστηριακών δειχτών της. Και στα τελευταία χρόνια μετατέθηκε το κέντρο βάρους τελικά στην κερδοσκοπία με τα ακίνητα.

Ωστόσο αυτή η κύκλιση μπορεί να λειτουργεί μόνο όσο καιρό το δολάριο απολαμβάνει την αναγκαία εμπιστοσύνη και γι' αυτό εισρέει συνεχώς φρέσκο χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο με το οποίο χρηματοδοτείται το μόνιμο έλλειμμα των ΗΠΑ. Αυτή όμως η εμπιστοσύνη μειώνεται όλο και περισσότερο τον τελευταίο καιρό. Αν η κυβέρνηση των ΗΠΑ και η Fed δεν κατορθώσουν να αντιστρέψουν αυτή την τάση, τότε θα σταματούσε εντελώς η κύκλιση ανάμεσα στις ΗΠΑ και την Άπω Ανατολή, πράγμα που θα είχε καταστροφικές συνέπειες για την παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία. Βεβαίως είναι φτηνός αντιαμερικανισμός αν, εν όψει αυτού του απειλητικού σεναρίου,

ακούονται όλο και περισσότερες φωνές στην Ευρώπη, οι οποίες κατηγορούν με ηθική αγανάκτηση και οργή τις ΗΠΑ, ότι «ζούσαν σε βάρος του υπόλοιπου κόσμου» αφού χρηματοδοτούσαν με δάνεια και την κερδοσκοπία την «μη παραγωγική κατανάλωση» τους και με αυτό τον τρόπο έσπρωξαν τώρα ολόκληρη την παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία στην κρίση. Εδώ έχουμε και πάλιν αναπαραγωγή του ιδεολογικού διχασμού σε «παρασιτικό» δανειακό (τοκοφόρο) κεφάλαιο και σε «τίμιο» παραγωγικό κεφάλαιο, ο οποίος ταυτόχρονα αντιστρέφει την πραγματική συνάφεια. Και τούτο διότι και οι Ευρωπαϊκές χώρες βγήκαν κερδισμένες από τη ζήτηση στις ΗΠΑ που χρηματοδοτούνταν με δάνεια· η ευρωπαϊκή βιομηχανία δεν θα μπορούσε να επιβιώσει χωρίς τις τεραστίων διαστάσεων εξαγωγές. Από την άλλη, η κρατική καταχρέωση σε σχέση με το ΑΕΠ, όπως επίσης και η κερδοσκοπία είναι εφάμιλλη με εκείνες των ΗΠΑ· στα τελευταία χρόνια π.χ. υπήρξε κυρίως στην Νότια και Ανατολική Ευρώπη, ένα τεράστιο κερδοσκοπικό μπουμ στις αγορές ακινήτων, το οποίο σήμερα επίσης καταρρέει. Επί πλέον: το σύνολο της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας εξαρτάται έτσι κι' αλλιώς και σε τελευταία ανάλυση από τη βρύση του πλασματικού κεφαλαίου, διότι η πραγματική οικονομία δεν μπορεί πλέον να είναι αυτοσυντηρούμενη.

Είναι λοιπόν εντελώς παράλογο, όταν οι σχολιαστές επικρίνουν σήμερα την Κεντρική Τράπεζα των ΗΠΑ επειδή υπερθέρμανε την κερδοσκοπία με τα ακίνητα μέσω της πολιτικής της, των εξαιρετικά χαμηλών επιτοκίων και άρα της χρηματικής πλημμύρας, και γι' αυτό πρέπει να θεωρείται σαν ο κύριος ένοχος για τη τωρινή χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση του παγκόσμιου καπιταλισμού. Αυτό που έκανε η Fed μετά το κραχ της "new economy", ήταν απλώς να εμποδίσει το ξεκίνημα από τότε της μεγάλης χιονοστιβάδας στις χρηματοπιστωτικές αγορές. Ήταν μια κίνηση που υπαγορεύτηκε από την ανάγκη· με την χρηματική πλημμύρα ανέβαλε την έκρηξη της κρίσης, ακόμη μια φορά, κατά 8-9 χρόνια και με αυτό έκανε, μεταξύ άλλων, δυνατή την οικονομική ανάπτυξη των τελευταίων χρόνων. Αν λοιπόν θέλει κανείς να χρησιμοποιήσει σ' αυτή τη συνάφεια γενικά ηθικές κατηγορίες, θα έπρεπε να ευγνωμονεί την Fed και την αμερικανική κυβέρνηση επειδή αυτές με την επεκτατική πολιτική του χρήματος δημιούργησαν τις προϋποθέσεις ακόμη μια φορά για μια σημαντική ανάσα της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας. Όμως εδώ είναι άτοπη τόσο η ευγνωμοσύνη, όσο και η ηθική κατηγορία. Αυτό που χρειάζεται να γίνει είναι να κατανοηθεί ότι η κρίση στις χρηματοπιστωτικές αγορές δεν έχει τις αιτίες της στην κερδοσκοπία, αλλά σε μια πολύ βαθιά δομική κρίση της καπιταλιστικής αναπαραγωγής. Αυτή όμως η γνώση και κατανόηση έχει πολύ σημαντικές και αποφασιστικές επιδράσεις στις κοινωνικές διαμάχες και συγκρούσεις του παρόντος και του κοντινού μέλλοντος.

## **Ο ρόλος και η εμβέλεια της πολιτικής.**

Μια σίγουρη πρόγνωση για την παραπέρα πορεία της διαδικασίας της κρίσης δεν μπορεί να γίνει. Αυτή τη στιγμή δεν είναι σαφές αν οι Κεντρικές Τράπεζες και οι κυβερνήσεις με τις ενωμένες και συντονισμένες δυνάμεις τους (σύννοδος των G20) θα μπορέσουν να αναβάλουν ακόμη μια φορά το μεγάλο κραχ στις χρηματοπιστωτικές αγορές μαζί με όλες τις καταστροφικές επιπτώσεις πάνω σε ολόκληρο τον κόσμο. Αυτό μπορεί να γίνει κατορθωτό μόνο μέσω της δημιουργίας μιας νέας χρηματοπιστωτικής φούσκας, πράγμα που θα ήταν ωστόσο ένα σκέτο ρεζίλεμα για όλους εκείνους που θέλουν να βλέπουν στον έλεγχο των χρηματοπιστωτικών αγορών τη λύση του προβλήματος. Η απαίτηση για περισσότερο και καλύτερο έλεγχο – όπως αυτή τελικά διατυπώθηκε και σαν ένας από τους στόχους στις αποφάσεις της συνόδου των G20 – είναι χωρίς πραγματικό περιεχόμενο, επειδή τα επισημασμένα δάνεια του παρόντος μπορούν, κάτω από τις δοσμένες συνθήκες – αν μπορούν γενικά – να ισοσταθμιστούν μόνο μέσω μελλοντικών κερδών στο επίπεδο και πάλιν της χρηματοπιστωτικής αγοράς. Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι δεν υπάρχει καμιά διαφορά αν ο παράγοντας στις χρηματοπιστωτικές αγορές είναι κρατικός ή ιδιώτης, διότι και οι δύο βρίσκονται στον ίδιο βαθμό κάτω από τον εξαναγκασμό να τοποθετήσουν το κεφάλαιο «τους» έτσι που να αποφέρει κέρδος· και κάτω από τις συνθήκες μόνιμης υπερσυσσώρευσης (υπερεπένδυσης) αυτό μπορεί να γίνει μόνο στη

σφαίρα του δανείου και της κερδοσκοπίας, διότι τα περιθώρια για μια αξιοποίηση της αξίας - του χρήματος - του κεφαλαίου που να βασίζεται στην πραγματική οικονομία παραμένουν πάρα πολύ περιορισμένα. Αδιάφορα αν κανείς κατανοεί ή όχι αυτή τη συνάφεια, αυτό θα συμβεί στην πράξη. Γι' αυτό οι κυβερνήσεις και οι Κεντρικές Τράπεζες δεν έχουν άλλη επιλογή από το να ανοίξουν πλατιά και πάλιν τις χρηματικές βρύσες. Ήδη αυτό κάνουν τόσο κάθε χώρα ξεχωριστά, όσο και όλες μαζί (αποφάσεις των G20).

Σ' αυτή τη συνάφεια χρειάζεται να υπενθυμίσουμε κάτι που είναι αυτονόητο, το οποίο όμως συνήθως παραβλέπεται: η πολιτική δεν επιτρέπεται φυσικά ποτέ να αγγίζει την λογική της καπιταλιστικής λειτουργίας ως τέτοια. Σύμφωνα με την ουσία της παραμένει περιορισμένη στο πεδίο της διοίκησης των δημόσιων υποθέσεων μέσα στα πλαίσια αυτής της λογικής. Ωστόσο τα περιθώρια της δραστηριότητας της αλλάζουν στην ιστορική πορεία: όμως σφραγίζονται, περιορίζονται, καθορίζονται και εξαρτιώνται πάντοτε από την τυφλή δυναμική της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Μέσα στα πλαίσια αυτού του περιθωρίου δυνατοτήτων, η πολιτικές αποφάσεις και τακτικές δεν είναι αιτιοκρατούμενες, αλλά προκύπτουν από το αμοιβαίο παιγνίδι διαφόρων παραγόντων, το ισοζύγιο των κοινωνικών δυνάμεων, το διεθνή συσχετισμό των δυνάμεων ή τα διαφορετικά επίπεδα της ικανότητας ανταγωνισμού που υπάρχουν στην παγκόσμια αγορά: όμως το καθορισμένο πλαίσιο του περιθωρίου των δυνατοτήτων της πολιτικής βρίσκεται έξω από τη «δικαιοδοσία» της.

Αυτό ισχύει και για τη μεταπολεμική φορντιστική ανάπτυξη, η οποία σήμερα συχνά εξυμνείται και νοσταλγείται. Παρ' όλο το σχετικά μεγάλο δυναμικό της ρύθμισης που υπήρχε σ' αυτή την εποχή, η πολιτική δεν ήταν σε θέση να παράξει το φορντιστικό μπουμ («οικονομικό θαύμα»), ούτε να εμποδίσει το τέλος του. Ωστόσο μπόρεσε μέχρι ενός βαθμού να επηρεάσει την εσωτερική μορφή πορείας του και να αξιοποιήσει - κυρίως στις πυρηνικές χώρες του κεφαλαίου - τα υπάρχοντα περιθώρια διανομής, οικοδομώντας μια εκτεταμένη κοινωνική υποδομή, αυτό που χαρακτηρίστηκε «κράτος πρόνοιας». Αυτό δεν ισχύει πλέον στην εποχή της παγκοσμιοποίησης του καπιταλισμού της κρίσης. Η πολιτική δεν μπορεί να δώσει ουσία στο πλασματικό κεφάλαιο, επειδή το σταθερό και μόνιμο φούσκωμα της πιστωτικής και κερδοσκοπικής φούσκας είναι προϋπόθεση για την προσωρινή αναβολή της κρίσης, και γι' αυτό καθορίζει επίσης τα περιθώρια και τα όρια της δικής της λειτουργίας και εμπέλειας. Ωστόσο είναι αναγκασμένη να κάνει το παν για να διατηρεί και να συντηρεί για όσο το δυνατό μεγαλύτερο χρονικό διάστημα αυτή την προϋπόθεση: σ' αυτό ανήκει δίπλα από μέτρα νομισματικής υφής, μεταξύ άλλων, και η προοδευούσα ληστεία του «δημόσιου πλούτου» ο οποίος ρίχνεται στην πυρά της ιδιωτικής αξιοποίησης (ιδιωτικοποιήσεις), με σκοπό να κρατηθεί σε κίνηση για λίγο ακόμη η καπιταλιστική μηχανή με τον παράλογο αυτοσκοπό της, της αξιοποίησης και αύξησης της αξίας - του χρήματος - του κεφαλαίου. Όμως είναι πέραν των δυνατοτήτων της πολιτικής να σταματήσει την δυναμική της καπιταλιστικής κρίσης ως τέτοια. Μάλλον συμβάλλει με τα μέτρα που λαμβάνει σε μια μόνιμη αναπαραγωγή των αντιθέσεων που βρίσκονται στη βάση της διαδικασίας της κρίσης σε μια όλο και υψηλότερη κλίμακα. Όσο περισσότερο αυξάνεται η μάζα του πλασματικού κεφαλαίου που πρέπει να προστατευθεί από την υποτίμηση, τόσο περισσότερο αυξάνεται, σε κάθε βαθμίδα της αναβολής της κρίσης, η πίεση πάνω στην κοινωνία και τη μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού η οποία εξαναγκάζεται να πωλεί την εργατική της δύναμη κάτω από όλο και περισσότερο επισφαλείς και άθλιες συνθήκες ή να γίνεται πλεονάζουσα (ανεργία).

Τώρα, το φούσκωμα του πλασματικού κεφαλαίου να μην δεν είναι η πραγματική αιτία της καταστροφής, όμως θα μπορούσε να λειτουργεί (όπως στην περίπτωση του κύματος των ιδιωτικοποιήσεων) ως τρόπος μιας ακόμη αναβολής της κρίσης, συνοδευόμενη με την περαιτέρω όξυνση των φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού και επισφάλειας. Γι' αυτό είναι μεγάλος ο κίνδυνος, η δυσφορία που προκαλείται από αυτή την κατάσταση να κατευθυνθεί πάλιν ενάντια στην εικόνα εχθρού ενός «άπληστου» χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, στο οποίο θα αποδοθεί το φταίξιμο για την όλη μίζερια. Αυτού του είδους «κριτική του καπιταλισμού» οδηγεί αναγκαστικά στον αντισημητισμό

(με την ευρεία έννοια του όρου) και στο κυνήγι μαγισσών (κερδοσκόπων). Αυτό που χρειάζεται να γίνει είναι μια επιστημονική ανάλυση της κρίσης, η οποία θα αφαιρεί το έδαφος πάνω στο οποίο φυτρώνει μια λανθασμένη αντίληψη για τη λογική της καπιταλιστικής λειτουργίας. Φυσικά δεν εξαιρούνται με αυτό από την κριτική οι χρηματοπιστωτικές αγορές και η κερδοσκοπία. Πρέπει όμως να κατανοούνται πάντοτε μόνο σαν επί μέρους στοιχεία της θεμελιακής καπιταλιστικής κρίσης, η οποία ως «συνολική διαδικασία» οδηγεί σε μια εκτεταμένη καταστροφή των κοινωνικών και φυσικών βάσεων της ζωής. Αυτή η κριτική πρέπει επίσης να κατευθυνθεί ενάντια εν μέρει νοσταλγικά, εν μέρει λαϊκίστικα οράματα και προγράμματα για μια αναβίωση της κείνσιανικής πολιτικής της ανάπτυξης και της ρύθμισης, όπως αυτή ίσχυε στην εποχή του φορντισμού. Στην πραγματικότητα γνωρίζουν και οι ίδιοι οι προπαγανδιστές αυτών των προγραμμάτων, ότι για κάτι τέτοιο δεν υπάρχουν πια κανενός είδους πραγματικά, ρεαλιστικά περιθώρια κάτω από τις δοσμένες συνθήκες της 3<sup>ης</sup> βιομηχανικής επανάστασης της μικροηλεκτρονικής. Και τούτο αποδείχεται επανειλημμένα εκεί όπου «αριστερά» κόμματα με αντίστοιχα προγράμματα αναλαμβάνουν την κυβέρνηση και τότε δεν μπορούν - εκ των πραγμάτων - να υλοποιήσουν τις υποσχέσεις τους.

Είναι ύψιστη ανάγκη να τεθεί το καθήκον της συγκρότησης ενός υπερεθνικού κοινωνικού κινήματος χειραφέτησης το οποίο θα αντιστέκεται στη συστηματική κοινωνική ληστεία, στη συνεχιζόμενη μετατροπή όλων των πτυχών της ζωής σε αξία (εμπόρευμα), στην αυξανόμενη επισφάλεια, όπως και στα συνδεδεμένα με αυτά κρατικό έλεγχο και κρατικά μέτρα καταστολής. Αν αυτό το κοινωνικό κίνημα αιχμαλωτιστεί μέσα στα πλαίσια αυταπατικών προοπτικών που επαγγέλλεται η «επίσημη» πολιτική, αυτό θα σήμαινε την εξουδετέρωση του. Αν όμως συγκεντρώσει, αντίθετα, την προσπάθεια του στο να συνδέσει τους αγώνες του με στόχους που βρίσκονται πέραν των ορίων των επί μέρους συμφερόντων και συνθηκών ζωής κλπ., θα μπορούσε να γίνει δυνατό να ξεπεραστεί η προοδύουσα κοινωνική απο-αλληλεγγυοποίηση που προκαλείται από την πίεση της κρίσης και να οδηγήσει στο σχηματισμό μιας κοινωνικής δύναμης αντίστασης, η οποία θα αντιστέκεται με επιτυχία στην πολιτική της κατεδάφισης και του αποκλεισμού, και ταυτόχρονα θα φέρει και πάλιν στην περιοχή του εφίχτου την υπέρβαση της καπιταλιστικής λογικής της αυτοσκοπικής αξιοποίησης και αύξησης της αξίας - του χρήματος - του κεφαλαίου.

### **Νέα αναβολή της κρίσης ή αυτοκατάρρευση του καπιταλισμού;**

Αν, ωστόσο, αποτύχει η προσπάθεια της πολιτικής για μια νέα αναβολή της κρίσης, τότε ο παγκόσμιος καπιταλισμός θα εισέλθει σε μια εποχή οικονομικής κρίσης τεραστίων διαστάσεων, κατά την οποία θα ξεφορτωθεί το δυναμικό της κρίσης που συσσωρεύτηκε στα τελευταία 30 χρόνια. Το άμεσο επακόλουθο θα είναι μαζικές καταρρεύσεις επιχειρήσεων και τραπεζών, καθώς και μια τεράστια ώση του πληθωρισμού. (Δεν αποκλείεται να υπάρξουν παράλληλα και ταυτόχρονα και φαινόμενα αποπληθωρισμού). Δεν χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια για να φανταστούμε παραστατικά τις καταστροφικές επιπτώσεις αυτού του στασιμοληθωρισμού πάνω στα δημοσιονομικά του κράτους, στα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας και στις συνθήκες ζωής της μεγάλης πλειοψηφίας της ανθρωπότητας. Στασιμοληθωρισμός σημαίνει: οικονομική απραξία, μαρασμός, στασιμότητα με ταυτόχρονη αύξηση των τιμών. Κάθε θετική πρόγνωση στερείται κάθε αντικειμενική βάση. Αν η ρευστότητα που διοχετεύουν τα κράτη με τη μορφή των «πακέτων σωτηρίας» δεν μετατραπεί σε πρώτη ύλη για τη δημιουργία μιας νέας φούσκας στον χρηματοπιστωτικό τομέα, η οποία από τη μια μεριά θα ουδετεροποιήσει τις πληθωριστικές τάσεις, αναβάλλοντας με αυτό τον τρόπο τη γενική υποτίμηση των συσσωρευμένων απαιτήσεων που έχουν σα συνέπεια τη μαζική πτώχευση επιχειρήσεων, και από την άλλη μεριά ταυτόχρονα να εξασφαλίσει τη διάθεση, λέγε πώληση των εμπορευμάτων, τότε μαύρο και άραχνο θα είναι το μέλλον της καπιταλιστικής ανθρωπότητας. Είναι καθόλα πιθανόν ότι, κάτω από αυτές τις συνθήκες, θα κερδίζει αποδοχή η ιδεολογία μιας εθνικιστικο-λαϊκιστικής διαχείρισης της κρίσης. Αυτή την ιδεολογία προπαγανδίζουν ήδη κάποιες δεξιές δυνάμεις του πολιτικού φάσματος.

Η τωρινή κρίση έχει διαφορετική ποιότητα από εκείνη των προηγούμενων. Αυτή η κρίση δεν είναι ούτε κυκλική, ούτε ενός «αγγλοσαξωνικού μοντέλου» του «νεοφιλελευθερισμού», όπως ισχυρίζονται πολλοί. Η κλασική καπιταλιστική κρίση αντικαταστάθηκε από τη θεμελιακή κρίση της εργασίας. Μετά από αυτό το κραχ δεν μπορεί πλέον να δημιουργηθεί μια νέα αυτοσυντηρούμενη ώση της συσσώρευσης του κεφαλαίου, όπως συνέβαινε στις προηγούμενες κρίσεις. Και τούτο διότι η πραγματική αιτία αυτής της κρίσης δεν μπορεί να αναιρεθεί. Η πραγματική αιτία είναι η προοδύουσα αποβολή ζωντανής εργατικής δύναμης από την άμεση παραγωγή μέσω της μετάθεσης της παραγωγικής δύναμης πάνω στο επίπεδο του γενικού κοινωνικού συμπλέγματος της γνώσης (επιστημονικοποίηση της διαδικασίας παραγωγής) πράγμα που οδηγεί στην υπόσκαψη της παραγωγής αξίας. Επί πλέον θα έπρεπε κάθε παραγωγή να γίνεται πάνω στο δοσμένο επίπεδο παραγωγικότητας, ενώ ταυτόχρονα θα αναπτύσσεται μόνιμα η παραγωγικότητα ένεκα του ανταγωνισμού. Λαμβάνοντας δε υπόψη το χαμηλό επίπεδο της παραγωγής αξίας - τη τάξης μιας ομοιοπαθητικής δόσης - θα επέστρεφε τάχιστα η κατάσταση της μόνιμης υπερσυσσώρευσης (υπερεπένδυσης), συμπεριλαμβανομένου και του εξαναγκασμού για τη δημιουργία ενός νέου φουσκώματος του πλασματικού κεφαλαίου. Άρα θα έχουμε μια αναπαραγωγή των αντιθέσεων της ως τώρα πορείας της κρίσης κάτω από δραστικά πιο οξυμένες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες. Γενικεύοντας τα πιο πάνω: η μόνιμη όξυνση της αυτοαντίθεσης του καπιταλισμού [Grundrisse, σελ. 601-602 (σ.539 Ελληνική Έκδοση)] οδηγεί στην υπόσκαψη και αφαίρεση των δικών του θεμελίων ενώ αυτή η κοινωνία βασίζεται πάνω στην εκμετάλλευση της ανθρώπινης παραγωγικής εργατικής δύναμης φθάνει εκείνη η στιγμή που έρχεται αντιμέτωπη με τα δικά της δομικά όρια, όταν αυτή κάνει την ίδια την παραγωγική εργατική δύναμη σε αυξανόμενο βαθμό πλεονάζουσα.

Η ανθρωπότητα βρίσκεται μπροστά σ' ένα υπαρξιακό δίλημμα: είτε θα εισέλθει σε μια εποχή που θα χαρακτηρίζεται από μια τέτοιο είδους βαρβαρότητα μπροστά στην οποία θα ωχριά η βαρβαρότητα της «πρωταρχικής συσσώρευσης του κεφαλαίου» (Το κεφάλαιο, τόμ. πρώτος, σελ. 738-788), είτε θα μπορέσει να αναπτύξει, κάτω από την πίεση της διαδικασίας της κρίσης, ένα υπερεθνικό κοινωνικό κίνημα χειραφέτησης, το οποίο θα επεξεργαστεί ένα πρακτικό πρόγραμμα για την οικειοποίηση της κοινωνικής σχέσης πέραν της καπιταλιστικής λογικής της αυτοαξιοποίησης και αυτοαύξησης της αξίας - του χρήματος - του κεφαλαίου.

## Μάρτης - Απρίλης 2009

—

### Σημειώσεις

1. Όλα τα αποσπάσματα και οι αναφορές από τους τρεις τόμους του *Κεφαλαίου* και τις *Θεωρίες για την Υπεραξία* είναι από τις σχετικές εκδόσεις της Σύγχρονης Εποχής. Τα αποσπάσματα και οι αναφορές από τα *Grundrisse* είναι από την Γερμανική Έκδοση των Απάντων των Μαρξ-Ένγκελς, τόμος 42. (Dietz Verlag Berlin, 1983). Στα σχετικά αποσπάσματα σημειώνονται στην παρένθεση όπου έγινε κατορθωτό, οι αντίστοιχες σελίδες της Ελληνικής Έκδοσης των *Grundrisse* του Στοχαστή.
2. Όλα τα κείμενα αντλούν ιδέες από το έργο της Γερμανικής Θεωρητικής Σχολής της Κριτικής της Αξίας (*Wertkritik*) όπως έχει δημοσιευτεί στα περιοδικά *Krisis* και *Exit!* και στα βιβλία των Robert Kurz, Norbert Trenkle, Ernst Lohoff και άλλων. Στις περιπτώσεις που γίνεται ελεύθερη μετάφραση άρθρων αυτό δηλώνεται από την αναφορά στον τίτλο «*σύμφωνα με τον Robert Kurz*».

[Χρειάζεται Αγγλική Μετάφραση](#), [Χρειάζεται Τούρκικη Μετάφραση](#), [Με τον Μαρξ Πέραν του Μαρξ \(Ιστοσελίδα\)](#), [Ηλεκτρονικά Άρθρα](#), [Δεκαετία 2010-2019](#), [2016](#), [Απροσδιόριστη Τοποθεσία](#)

From:

<https://www.movementsarchive.org/> - **Κυπριακό Κινηματικό Αρχείο**  
**Cyprus Movements Archive**  
**Kıbrıs Sosyal Hareket Arşivi**

Permanent link:

[https://www.movementsarchive.org/doku.php?id=el:digital:metonmarx:historical\\_crisis](https://www.movementsarchive.org/doku.php?id=el:digital:metonmarx:historical_crisis)

Last update: **2025/09/18 10:38**

